

Kuinka kasvattaminen vastuullisuuteen voi olla mahdollista? Ontologista ja semioottista analyysia

Eetu Pikkarainen;

Julkaistavana: P. Moilanen ja S. Saukkonen (toim.), Vastuuseen kasvaminen ja kasvattaminen. Suomen kasvatustieteellinen seura. (2016)

Johdantoa

Kasvatus ja vastuullisuus liittyvät toisiinsa hyvin läheisesti, voisi sanoa jopa sisäisesti.

Perusopetuslakia (1998, 2§) mukailten voidaan sanoa, että kasvatus on aina vastuullisuuteen kasvattamista¹. Toisaalta vastuullisuuden käsitteeseen liittyy hankalia ongelmia, jotka ovat hyvin samantapaisia kuin kasvatuksen käsitteen ongelmat ja joita onkin ehkä parasta lähestyä kasvatuksen näkökulmasta. Kasvatuksen käsitteen ja teorian perusongelmana voidaan pitää ns. pedagogista paradoksia, joka Kantin kuuluisan muotoilun mukaan kysyy, miten on mahdollista edistää vapautta käyttämällä pakkoa (1992, 72; ks. myös Kivelä 2002). Ajatuksena on siis, että kasvatuksen päämääränä on vapaa, autonomiseen ja järkevään toimintaan kykenevä ihminen mutta kasvatuksen välineenä on pakko. Tähän perusongelmaan on täytynyt sittemmin lisätä myös toinen ristiriita, jota joskus kutsutaan myös sosialisatioparadoksiksi (esim. Siljander 2002, 45–46), eli yksilön tai yksilöllistymisen (individualisaation) ja yhteisöllisyyden tai yhteiskunnallisuuden (sosialisaation) välinen jännite. Nämä kaksi ulottuvuutta voidaan Benneriä (1996, 106) mukailten ristiintaulukoida ja sijoittaa samaan kuvioon esittämään kasvatuksen tai pedagogisen toiminnan perusjäsenystä seuraavasti:

¹ Itse asiassa perusopetuslaissa (1998, 2§) käytetään mielenkiintoista ilmausta ”vastuukykyisyys” ikään kuin tavoitteena ei olisikaan varsinainen vastuullisuus, vaan vain sen edellytyksenä oleva kyky. Oletan, että tällainen kyky täytyy ihmisessä olettaa olemassa olevaksi samaan tapaan kuin sivistyskykyisyys ja sitä täytyy kasvatuksessa yrittää realisoida vastuullisuudeksi.

Kuten seuraavassa tulen esittämään, voidaan myös vastuullisuutta käsitellä tässä suunnilleen samassa kehikossa. Tässä artikkelissa yritän täsmentää, mitä vastuullisuudella ja erityisesti moraalaisella vastuullisuudella tarkoitetaan ja millaisia ongelmia siihen erityisesti kasvatuksen näkökulmasta liittyy. Käyn aiheeseen liittyvää filosofista keskustelua läpi hyvin pintapuolisesti ja yleiskatsauksellisesti pyrkien osoittamaan vain kaikkein keskeisimmän ajatussuuntaukset ja nekin hyvin karkeasti. Sen jälkeen pyrin osoittamaan mitä kasvatusta vastuullisuuteen voi olla ja miten se käsitellyistä ongelmista huolimatta voisi olla mahdollista.

Mitä vastuu ja vastuullisuus ovat?

Aloitan tarkastelun lyhyellä etymologisella orientaatiolla. Suomenkielessä vastuu ja vastuullisuus liittyvät sanaperheeseen, johon kuuluvat myös vastaaminen ja vastustaminen. Se että etymologiset yhteydet ovat monessa kielessä samantapaiset (vrt. engl. responsibility, response, responsiveness; saks. verwantwotlich, Antwort), antaa olettaa, että kyseessä on vanha ja eri kulttuureille yhteinen merkitysrakenne. Seuraavassa pyrin hahmottelemaan kolme erilaista ajatus- tai merkitysrakennetta, jotka kaikki ovat selvästi läsnä ajatus- ja toimintamalleissamme. Ne esiintyvät yleensä sekoittuneina ja ne voidaankin ajatella erillisiksi vain ideaalityypeiksi analysoituina. Niiden välillä on ainakin jonkin verran historiallista eroavuutta, eli viimeisenä käsitelty on selvästi uusin. Lisäksi ne vaikuttavat olevan loogisessa seuraussuhteessa niin, että ensin käsitellyt ovat edellytyksenä jälkimmäisille.

Lähtökohtana voisi pitää ajatusmallia, jonka mukaan jotain asiaa tai tapahtumaa seuraa - vastauksena - jokin toinen, jonka ilmentyminen ja luonne ovat - vastaavasti - riippuvaisia tai suhteessa ensimmäiseen. Kyseessä on eräänlainen ”kausaalimalli”, jossa joku vastaa kun kysytään, metsä vastaa niin kuin sinne huutaa ja vastassa oleva este vastustaa etenemistä (voiman ja vastavoiman lain mukaisesti). Englannin kielen em. res- alkuiset sanat perustuvat latinan oliota, esinettä ja asiaa tarkoittavaan re, res -sanaan, josta tulee myös sana resist, eli vastustaa. Tämä ajatusmalli siis yhdistää elottoman luonnon vaikutuksiin vastaamiskykyisyyden ja inhimillisen vastaamisen esim. kysymyksiin, tunteisiin tai haasteisiin. Tätä vaikkapa vastaamiseksi kutsuttavaa rakennetta voidaan kuvata individualistiseksi tai bilateraaliseksi suhteeksi ja kausaaliseksi tai dialogiseksi kohtaamiseksi.

Edellä käsiteltyyn malliin voidaan ajatella monimutkaistumisen ja vakiintumisen kautta perustuvan ajatuksen vastuusta, vastuussa olemisesta. Kun teet jollekin tai jollekulle toiselle jotakin, niin tämä

toinen vastaa siihen jollakin tavalla sinulle, ja joudut näin itse kokemaan seuraukset eli kantamaan vastuun teoistasi. Sama kuvio voidaan ajatella edelleen myös niin, että jos toinen vastaa ensimmäisen aloitteeseen tietyllä (esim. väärällä) tavalla, niin sen seurauksena hän joutuu vastaamaan seurauksista, kun ensimmäinen vastaa toisen vastaukseen. Eli näin edestakaisten kausaalisiirtojen ketju pitenee keskustelun tai vuoropuhelun tapaan. Vaikutuksien ja vastavaikutuksien kausaaliketju voi olla rakenteeltaan myös epäsymmetrinen ja epärefleksiivinen, eli periaatteessa joku voi aivan hyvin joutua vastaamaan jonkun toisen tekojen seurauksista. Tässä mallissa ei siis ole enää kyse tilapäisestä ja satunnaisesta vastaamisesta vaan hieman pysyvämmästä vastuusta olemisesta ja sitä kautta mukaan tulevat sosiaaliset normit, roolit ja valtarakenteet. Joku laitetaan vastuuseen jostakin tai joku ottaa vastuun jostakin.

Kolmas edellisille ajatusrakennelmille selkeästi perustuva käsite on ns. moraalinen vastuullisuus. Tämä käsite on ajankohtainen filosofinen ongelma, josta on käyty viime vuosikymmeninä erittäin vilkasta keskustelua. Täytyy tietysti korostaa, että kyseessä ei ole pelkkä filosofinen käsitteen viilaus, vaan sama ongelma näkyy myös erittäin käytännöllisenä esim. juridiikassa (Grim 2007; Tapani & Tolvanen 2008, pääluvut II ja III). Tämän ajatusmallin ja edellisen eroa voisi korostaa kutsumalla tätä moderniksi ja edellistä arkaaiseksi². Kärjistettynä ajatusmallien ero on siinä, että arkaaisessa mallissa joku vain joutuu tai asetetaan vastuuseen, mutta modernissa mallissa joudutaan kysymään, millä perusteilla tai oikeutuksella jotakuta voidaan pitää vastuullisena jostakin. Nykyään emme yleisesti ajattele, että joku syntipukki tai epäilyttävällä tavalla vastenmielinen henkilö voisi olla vastuussa huonosta säästä, luonnonkatastrofeista tai muista vastaavista onnettomuuksista. Sen sijaan ajattelemme yleensä, että jokainen on vastuussa vain omista teoistaan, eikä välttämättä edes niistä kaikista. Filosofisissa pohdinnoissa on jouduttu kuitenkin toteamaan, että on äärimmäisen vaikea samoa varmasti ja selvästi, millä perusteilla joku on vastuussa jostakin teosta tai tekemättä jättämisestä - vai onko sitten millään.

Lyhyesti sanottuna varsin yleisesti hyväksytty näkemys on, että henkilön X moraalinen vastuullisuus jostakin teosta Y (tai tekemättä jättämisestä) edellyttää kahtia asiaa: Ensiksikin

² Voisi myös käyttää termejä filosofinen ja sosiologinen siinä mielessä, että moraalinen vastuullisuus viittaa jossain mielessä normatiivisiin ja ideaalisiin kysymyksiin ja arkaainen vastuu taas sosiaalisiin ja empirisiin. Tässä mielessä käyttämäni termit voivat vaikuttaa harhaanjohtavilta, koska ko. filosofinen ongelma on ollut esillä ainakin antiikin ajoista lähtien ja nimenomaan modernia yhteiskuntaa tutkivat sosiologia nostaa esille niitä yhtä monimutkaisempia ja hienovaraisempia tapoja, miten vastuuseen saattaminen eli vallan käyttäminen ja rakentaminen nyky-yhteiskunnassa tapahtuu.

kyseisen teon Y täytyy olla autenttisesti henkilön X itse tekemä. Voimme nimittää tätä teon omistajuuden ongelmaksi. Toiseksi teon Y täytyy olla vapaa, eli kuten asia usein ilmaistaan, henkilön X olisi täytynyt olla mahdollista tehdä jokin muu teko ei-Y kyseisessä toimintatilanteessa teon Y sijasta. Nyt se, mikä tekee tästä asiasta erityisen ongelmallisen nimenomaan filosofisesti, on meidän nykyinen ainakin osittain luonnontieteelliseen maailmankuvaamme perustuva ajatus maailman tapahtumien deterministisyydestä.

Determinismi tarkoittaa tässä ajatusta, että kaikilla tapahtumilla on (määräävä) syy, eli ne ovat määräytyneet aikaisempien tapahtumien (ja luonnonlakien) perusteella. Jos jokainen tekokin on täysin määräytyneet joidenkin aikaisempien tapahtumien perusteella ja taas nämä aikaisemmat tapahtumat vielä aikaisempien, niin mikään tekemisen vapaus ei silloin voi olla mahdollinen eikä ehkä myöskään tekojen omistajuus³. Näin ollen vastuullisuutta ei voisi olla olemassa - mutta ei toki myöskään kasvatusta pedagogisen paradoksin tarkoittamassa mielessä.

Vastuullisuus kasvatuksessa

Miten vastuun ja vastuullisuuden käsitteistä liittyy kasvatukseen? Tämä lienee monella tapaa itsestään selvää ja henkilökohtaisesti koettua. Ensinnäkin kasvatus on usein persoonallista kohtaamista esim. Buberin (1993) ja Levinasin⁴ tarkoittamassa mielessä. Kasvattaja kokee olevansa vastuussa kasvatettavalle ja pyrkii vastaamaan tämän esittämiin eksplisiittisiin tai implisiittisiin haasteisiin ja on ilahtunut (tai järkyttynyt), kun kasvatettava vastaa jotenkin hänen aiheuttamiinsa vaikutuksiin. Tällaista kasvatussuhdetta voidaan kutsua eksistentiaalistiseksi (Koskela 2012), ja sellaisen joutuu ehkä kohtaamaan ainakin vanhemman ja lapsen välillä. Tässä kasvatettavan tuottama vastaus voidaan tulkita sivistyskykyisyyden ilmaukseksi ja tätä sivistyskykyisyyttä vanhempi pyrkii ymmärtämään ja kunnioittamaan.

Institutionaalinen kasvatus esim. koulussa ei kuitenkaan yleensä toimi tällä tavalla, vaan siellä leimallisia ovat pysyvämmät vastuurakenteet. Oppilaita vaaditaan toimimaan tietyllä määrättyllä tavalla ja he ovat vastuussa siitä, että toimivat ohjeiden ja sääntöjen mukaan. Mikäli oppilas toimii jollakin yllättävällä ja ei säännönmukaisella tavalla, sitä ei todennäköisesti tulkita ilahduttavaksi sivistyskykyisyyden ilmaukseksi, vaan rikkomukseksi, josta seuraa säädetty rangaistus. Paljon

³ Hyvä suomenkielinen johdatus tähän aihealueeseen on (Koistinen, 1997).

⁴ Ansiokas kritiikki muodikkaasta Levinasin ajattelun propagoimisesta kasvatustilanteissa on Nordtug (2013)

hienovaraisempina tämä sama ajatus näkyy tietysti Rousseaulaisessa luonnollisen rangaistuksen mallissa, jossa typeryyden tekijän annetaan vain suoraan kärsiä riittävästi tekonsa haitallisia seurauksia, ilman että tuodaan siihen mitään sosiaalista rakennetta turhaan mukaan. Tämä yleinen vaatimus - teko - sanktio -kaava on tietysti väistämätön kaikessa kasvatuksessa ja jopa kaikessa oppimisessa, mutta se korostuu nimenomaan arkaaisessa vastuuseen panemisen mielessä koulutusinstituutioissa.

Institutionaalista vastuuttamista kuvaa hyvin tämä koulumaailmaan sijoittuva lentävä lause: ”Vapaus edellyttää vastuuta.” Moraalisen vastuullisuuden kannaltahan asia on juuri päinvastoin, eli vastuullisuus edellyttää vapautta. Voimme kuitenkin, toisin kuin kouluinstituutio ehkä päältä katsoen antaa olettaa, ajatella, että sittenkin kasvatuksen viimekätisenä päämääränä ainakin jossakin mielessä on nimenomaan vapauden kehittäminen ja tuottaminen Kantin tarkoittamassa mielessä - edellyttäen tietysti, että se on edes mahdollista. Tarkastelen seuraavaksi tätä mahdollisuusongelmaa ja sen jälkeen lyhyesti tarpeellisuuskysymystä, eli miksi moraalisen vastuullisuuden ja siihen liittyvän vapauden tulisi olla kasvatuksen päämääränä.

Vapaudelle mahdollisuus?

Determinismi: ei vapautta

Filosofiseen keskusteluun vapaudesta ja determinismistä liittyy monta hämmentävää seikkaa, mutta joissakin rajoissa sitä voidaan kartoittaa seuraavalla hyvin yksinkertaistetulla tavalla. Voimme ensinnäkin ajatella, että maailmassamme vallitsee täydellinen determinismi, kuten esim. luonnontieteellisissä tarkasteluissa on yleensä tapana. Tämä determinismi tavallisesti ajatellaan tapahtumakausaalisenä riippuvuutena, jossa kaikki aikaisemmin tapahtuneet tapahtumat yksiselitteisesti ja ehdottomasti määrittävät kaikki tulevat tapahtumat, eli jälkimmäiset seuraavat välttämättä edellisiä. Usein tätä ajatusta käytännössä yksinkertaistetaan niin, että jotkin tietyt aikaisemmat tapahtumat määrittävät eli kausaalisesti aiheuttavat tietyn myöhemmän tapahtuman ja tällöin sanotaan, että tämä myöhempi tapahtuma voidaan selittää noilla aikaisemmilla. Ajatus on hyvin luonteva, se antaa ymmärtää maailmassa kokemamme säännönmukaisuus, eli se että yleensä kaikki tapahtuu jossain määrin totutulla ja tutulla tavalla. Kun kääntää valokatkaisijaa, niin lamppu syttyy - ja jos yllättäen ei syty, niin sillekin on löydettävissä selitys joistakin aikaisemmista tapahtumista.

Vaikka luonnontiede yleisesti toimii tämän ajatusmallin puitteissa ja monien mielestä on menestyksellään luotettavasti todistanut mallin oikeellisuuden, ei silti ole syntynyt mitään kattavaa determinismin teoriaa, josta oltaisiin yhtä mieltä (Hoefler 2010). Minkäänlainen toiminnan vapaus ei ole tarkkaan ottaen mahdollista determinismin puitteissa. Jos determinismiä pidetään oikeaan osuvana kuvauksesta maailmasta ja sen tapahtumista, niin silloin sellaista kuvausta, jossa vedotaan vapaisiin subjektin aiheuttamiin tekoihin, täytyy pitää virheellisenä. Subjektin vapaa teko tarkoittaisi tai edellyttäisi sellaista tapahtumaa, joka ei ole määräytynyt eikä aiheutunut mistään aikaisemmista tapahtumista.

Determinismin mukaan tapahtumat muodostavat kausaaliketjuja, joissa aina edellinen tapahtuma aiheuttaa seuraavan - tarkkaan ottaen pitäisi puhua risteävien ketjujen muodostamasta kausaaliverkosta. Vapaa tai määrittymätön tapahtuma olisi sellainen, että se aloittaisi ikään kuin tyhjästä täysin uuden kausaaliketjun. Koska determinismin teoriat ovat ajan suhteen symmetrisiä, eli kausaaliketjujen täytyy jatkua yhtälailla tulevaisuuteen kuin menneisyyteenkin, ei tällainen tyhjästä alkava ketju voi olla mahdollinen - ei myöskään toisaalta tyhjiin loppuva.

Jos lisäämme determinismiin sattuman - kuten kvanttifysiikassa joudutaan tekemään - saamme aikaan determinismin ”vastakohtan” eli indeterminismin. Tässä mallissa voi sattumalta, ilman mitään syytä ja aiheita syntyä uusia tapahtumia, joista voi lähteä liikkeelle uusia kausaaliketjuja. Tämä ei kuitenkaan pelasta toiminnan vapauden tai ainakaan moraalisen vastuullisuuden mahdollisuutta kahdesta syystä. Ensiksikin alan teoreetikot ovat sitä mieltä, että indeterminismiä ja sattumaa on olemassa vain mikromaailman kvanttimitakaavassa, eli atomien sisäisissä tapahtumissa ja täälläkin tapahtumat ovat todennäköisyyksien määrittämiä, siten että ne yhdessä kumoavat toistensa satunnaisuudet ja saavat aikaan meidän empiirisen makromaailmamme ehdottoman determinismin. Toiseksi, vaikka sattumaa eli ”vapautta” olisi olemassa toimintamme makromaailmassa, ja vieläpä nimenomaan teoissamme, niin tämä romuttaisi tekojen omistajuuden, koska silloin mikään subjekti ei aiheuttaisi näitä tekoja vaan ne tapahtuisivat vain sattumalta. Silloin kaikki teot olisivat erittäin vahvassa mielessä vahinkoja, joista niiden ”subjektia” ei voisi pitää vastuullisena (Shabo 2011; van Inwagen 2000).

Sellaista näkemystä, jonka mukaan determinismi (mahdollisesti sattumalla höystettynä) on todella oikea kuva maailmasta ja toiminnan vapautteen viittaavat kuvaukset vääriä, on tapana nimittää ”kovaksi determinismiksi” (Suuntauksen tunnetuimpia edustajia on Pereboom 2001). Sen edustajien mielestä mitään moraalista vastuullisuutta ei todellakaan voi olla olemassa, meillä ei ole mitään perusteita esim. rangaista rikosentekijää, koska hän ei ole vapaasti tehnyt rikostaan eikä oikeastaan ole tehnyt sitä ollenkaan, vaan se on vain tapahtunut. Pereboomien mukaan tämä näkemys

on hyvin helpottava ja eettisesti arvokas, koska se vapauttaa ihmisen turhista syyllisyyksistä ja niihin liittyvistä kärsimyksistä ja toisaalta tarpeesta suuttua väärintekijöille (emt. 158–186).

Näkemyks johtaa kuitenkin aika pyörryttäviin ajatusrakennelmiin. Mielestäni ristiriitaisesti Pereboom suosittaa tietyistä rangaistusmuodoista luopumista niiden perusteettomuuden takia. Mutta deterministisesti meidän täytyisi kai ajatella, etteivät ne ole olemassakaan niiden mahdollisten perusteiden takia vaan siksi, että ne ovat aikaisempien tapahtumien määrittämänä välttämättä täsmälleen sellaisia kuin ovat. Eikä niitä voi ajatella perusteiden puuttumisen takia muutettavaksi, jolleivät aikaisemmat tapahtumat määritä välttämättä tapahtuvaksi niiden muuttumista. Tekoja, asioihin puuttumista ei kerta kaikkiaan ole olemassa. On helppo ymmärtäväisesti suhtautua toisiin ja ajatella, etteivät he ole vapaita toimimaan, mutta on vaikea ajatella, ettei itsekään olisi.

Kompatibilismi: vapautta ja vastuullisuutta ehkä sittenkin?

Kompatibilismiksi on tapana nimittää näkemystä, jonka mukaan determinismi (ei välttämättä kova sellainen) on kyllä oikea kuvaus maailmasta, mutta sen puitteissa voi silti olla olemassa sellaista vapautta (tai vähintään sellaista tekojen omistajuutta), joka tekee moraalisen vastuullisuuden mahdolliseksi (McKenna 2009).

Yksi tyypillinen ajatusmalli on ollut jossitteleva konditionalismi. Se lähtee suurin piirtein esitettynä siitä, että vaikka tekoni olisivat joidenkin aikaisempien tapahtumien määrittämiä, niin niitä voidaan pitää vapaina, jos ei ole näköpiirissä mitään estäviä syitä, jotka estäisivät minua toimimasta toisin, jos aikaisemmat tapahtumat olisivat määrittäneet minut toimimaan toisin. Tämä on kärjistetysti sanottuna analyttiselle filosofialle ominaista sanoilla leikittelyä, jonka kaikki tekniset hienoudet eivät tässä karkeassa esityksessä tietenkään tule ilmi. Nähdäkseni tämä kehittäminen kuitenkin kaatuu siihen, että jos ne aikaisemmat aiheuttavat tapahtumat olisivat olleet toisin, niin todennäköisesti myös ne mahdolliset estävät seikat olisivat toisin, ja joka tapauksessa tekisin vain välttämättä sen, mikä oli determinoitu tapahtumaan, eikä minulla tosiasiaassa olisi missään vaiheessa mitään mahdollisuutta tehdä toisin.

Toinen kompatibilistinen suunta, joka on hyvin läheistä sukua edelliselle, käyttää hyväkseen halun tai valitsemisen käsitettä. Sen mukaan teko on vapaa, jos se on tekijän valitsema tai haluama ja

epävapaa jos tekijä olisikin halunnut tehdä jotain muuta⁵. Ongelmana tässä on halun tai valinnan suhteuttaminen determinismiin. Jos haluaminen tai valinta on tapahtuma, niin sen täytyy olla samalla tavalla determinoitu kuin muidenkin tapahtumien, eli se ei ole sen vapaampi. Jos taas ajatellaan dualistisesti, että mentaaliset tilat eivät ole tapahtumia eivätkä determinoituja, niin jää mysteeriksi, miten ne voisivat mitenkään vaikuttaa tekoihin. On tietysti luontevaa ajatella, että jos tekijä tahtoo tehdä teon X, samalla kun tämä teko tapahtuu, niin silloin hän on vastuullinen tästä teosta. Kuitenkin jos teko itsessään ei ole vapaa, niin tuo vastuullisuus jää yhtä heikoksi kuin vastuullisuus siitä, että henkilö halusi sateen tulevan silloin kun se tuli.

Kolmas ja mielenkiintoisin muoto kompatibilismia myöntyy tekojen (ja halujen) determinismiin, eikä vaadikaan niiltä mitään vapautta, vaan sen sijaan näkeekin moraalisen vastuullisuuden alkuperäisesti normatiivisena kysymyksenä⁶. Tavallaan tämä näkemys näyttää palauttavan moraalisen vastuullisuuden arkaaisempiin vastuun rakenteisiin. Jos tekee väärin (tai oikein) toista kohtaan, niin vastuullisuus syntyy tämän teon vääryydestä (tai oikeellisuudesta) tätä toista kohtaan, eikä niinkään siitä, miltä teko näyttää tai tuntuu tekijän näkökulmasta. Samansuuntainen on ajatus, että teon vastuullisuus perustuu siihen, onko tekijällä ollut jonkinlainen mahdollisuus ottaa teossaan huomioon perusteita toimia tai olla toimimatta niin kuin toimi. Tämä ajatus tuntuu muuten järkevältä ja hyvin perustellulta, mutta taas, jos ne perusteet toimia tai olla toimimatta jollakin tavalla eivät voi mitenkään vaikuttaa toteutuvaan toimintaan, niin näyttää että, joudumme palaamaan takaisin halujen ja tekojen väliseen dualismiin.

Libertanismi: vapaus ennen kaikkea!

Determinismille ja erityisesti kovalle sellaiselle vastakohtaista, vapauden olemassaoloa korostavaa näkemystä on nimitetty libertarianismiksi, mutta nimitystapa ei ole aivan johdonmukainen. Myös vapautta ja itsenä omistajuutta korostavia poliittis-liberalistia ajatuksia voidaan kutsua tällä nimellä. Siksi käytän tässä lyhyempää versiota libertanismi (ks. Mäki & Väyrynen 2000, 105). Sen

⁵ Tämä on itse asiassa klassinen liberalistinen vapauden määritelmä: ”...ihmisen vapaus ... koostuu siitä, että mikään ei estä häntä tekemästä sitä, minkä tekemiseen hänellä on tahto, halu tai taipumus (Hobbes, 1651 / 2009, luku XXI).”

⁶ Tämän suuntauksen tunnettu edustaja on Martin Fischer (2006, 63–), joka luettelee joukon edeltäjiä alkaen Strawsonista ja MacIntyrestä 1900-luvun puolen välin tienoilla, mutta itse asiassa jo klassinen Westermarckin (1933)moraaliteoria edustaa samaa perusmallia.

peruslähtökohta on, että vapautta on olemassa siinä mielessä, että se mahdollistaa sekä toiminnan omistajuuden että moraalisen vastuullisuuden. Tämä näkemys joutuu siis paitsi määrittelemään vapauden jossakin vahvemmassa mielessä kuin kompatibilismi myös haastamaan determinismin tarjoaman kuvan maailmasta. Ehkä vahvin esimerkki tällaisista suuntauksista on ns. agenttikausaalisuus näkemys (Clarke & Capes 2013). Tämän mukaan joko normaalin tapahtumakausaaliteetin lisäksi tai sen sijasta on olemassa sellaisia kausaaliketjuja, jotka lähtevät toimijasta itsestään. Niiden alkuna ei siis olekaan jokin tapahtuma, vaan agentti. Kyseessä on siis täysin erilainen kausaalisuus kuin luonnontieteen normaalisti hyödyntämä.

Ongelmaksi nousee tässä se, miten tämä agenttikausaalisuus pitäisi ymmärtää ja määritellä. Monien näkemyksen kannattajien mielestä sitä ei voikaan määritellä, vaan se jää perustavaksi lähtökohdaksi ja jossakin mielessä välttämättä tiedolliseksi mysteeriksi, mikä on tietysti aika epäilyttävä argumentti minkään näkemyksen hyväksymisen puolesta. Lisäksi, mikäli muuten pitäydymme deterministissä näkemyksessä luonnon tapahtumien suhteen, mutta tuomme sen rinnalle agenttikausaalisuuden, niin meidän on äärimmäisen vaikea erottaa agenttikausaatio -tapahtumaa sattumasta (Shabo 2011).

Yksi mahdollisuus erottamiseen on toiminnan perusteiden tarkastelu, mutta sitten taas palaamme samoihin dualistisiin ongelmiin, jotka vaivasivat kompatibilistisia näkemyksiä. Erehdystä tai ei, meillä nähdäkseni - ja varsinkin kasvatuksen näkökulmasta - on kuitenkin modernissa yhteiskunnassa niin vahvoja moraalista vastuullisuutta ja toiminnan vapautta edellyttäviä sekä ajatus- että toiminnan rakenteita, että on todella vaikea kuvitellakaan, että millään filosofisella analyysillä niitä voisi eliminoida. Niinpä lienee parempi suhtautua asiaan siinä mielessä transsendentaalianalyttisesti, että kun ne kerran näyttävät kuitenkin sitkeästi olevan olemassa, niin kysymmekin miksi näin on ja miten on ymmärrettävissä, että näin on. Tässä mielessä päädyimme libertanistiseen ratkaisuun, koska komptibilismin vapauskäsitys näyttää väkisinkin jäävän liian heikoksi. Tämä ratkaisu saattaa kuitenkin vaikuttaa uhkarohkealta, koska se näyttää vaativan kokonaan luopumista tapahtumakausaalista determinismistä tai ainakin sen radikaalia revisiota - paljon radikaalimpaa kuin vain sen osittainen muuttaminen indeterminismiksi sattuman tai muun ei-determinaation avulla.

Ominaisuudet kehiin

Onneksi ainakin yksi edellä vaadittu radikaali vaihtoehto tapahtumakausaalille determinismille (ja indeterminismille) on tarjolla; tosin se on aika vähän tunnettu ja siinä mielessä epävarma ja

jatkotutkimusta vaativa. Kyseessä on C. B. Martinin keksimä ja J. Heilin edelleen kehittämä ontologinen näkemys, joka on osoittanut vahvuuttaan jälkimmäisen toimesta erityisesti mielenfilosofian alueella (Heil 2013; Martin 2008). Omien tutkimusteni perusteella se näyttää hyvin hedelmälliseltä myös kasvatusteoreettisesta näkökulmasta (Pikkarainen 2013). Tässä ei ole mahdollista kuvata teoriaa systemaattisesti, vaan luomme vain lyhyen ja valikoivan katsauksen sen joihinkin tärkeimpiin puoliin.

Näkemys voidaan luokitella olio-ominaisuus -ontologiseksi. Olio-näkökulmasta sen olennainen piirre on kompositionaalisuus, eli ajatus siitä, että pienistä ja yksinkertaisista olioista koostuu suurempia ja monimutkaisempia. Ominaisuudet tarkoittavat olioiden olemisen tapoja. Yksinkertaisilla olioilla on yksinkertaisia ominaisuuksia ja monimutkaisten olioiden ominaisuudet rakentuvat näiden yksinkertaisten ominaisuuksien yhdistelminä (Martin & Heil 1999). Jokainen ominaisuus eli olion olemisen tavan jokin osa sisältää kaksi puolta, jotka perinteisesti on usein ymmärretty erillisinä ominaisuustyyppinä, eli dispositionaalinen ja laadullinen puoli. Ominaisuus dispositiona tarkoittaa, että oliolla on valmius ilmentää jotain laatua jossain tilanteessa. Ominaisuus ilmenee laatuna, kun olion dispositio kohtaa sopivan, yleensä jossain toisessa oliossa olevan toisen disposition. Asiaa valaisee parhaiten ehkä esimerkki. Vedellä on dispositio liuottaa suolaa, ja suolalla on dispositio liueta veteen. Niin kauan kuin nämä kaksi oliota (esim. vesipisara ja suolakide) ovat erillään, dispositiot pysyvät piilossa mutta ovat silti olemassa. Kun ne kohtaavat, niin vastavuoroisesti dispositiot saavat toisensa ilmentymään laatuina, eli vesi muuttuu suolaiseksi ja suola liuenneeksi. Vastaavasti vielä karkeammalla esimerkillä, esineellä X on dispositio tulla nähdyksi ja ihmisellä on dispositio nähdä esine X. Kun nämä oliot sopivasti kohtaavat, niin dispositiot ilmentyvät näkyvyytenä ja näkemishavaintona. (Martin 2002.)

Dispositioiden vastavuoroista ilmentymistä laatuina voidaan nyt nimittää kausaalitapahtumaksi tai kausaalisuhteeksi. Tällöin ei ole enää kysymys tapahtumakausaliteetista, jossa aikaisempi tapahtuma aiheuttaa myöhemmän, vaan tämä kausaalisuus on yhtäaikaista (Martin 1993). Agenttikausaalisuutta on yritetty selittää oliokausaalisuuden yhtenä erityismuotona, mutta siinä oliokausaalisuuden käsite on jäänyt suunnilleen yhtä mystiseksi kuin sen, mitä sen piti selittää. Tässä kuvattu kausaalisuus voisi olla ymmärrettävä muoto oliokausaalisuutta, mutta tämä ymmärrettävyys perustuu nimenomaan ominaisuuden käsitteeseen, joten olisikin parasta ehkä puhua ominaisuuskausaliteetista. Joka tapauksessa yleisenä ja ainoana tai perustavana kausaliteetin mallina tämä näkemys purkaa determinismin uuden näköiseksi. Ajallisesti toisiaan seuraavat tapahtumat eivät ole sidottuja toisiinsa ehdottomilla (tai satunnaisuutta sisältävillä) kausaaliketjuilla. Sen sijaan yhden tapahtuman eli yhden asioiden tilan rakenteesta riippuen siinä

voi ilmentyä uusia laatuja, jonka seurauksena seuraava asiain tila on toisenlainen ja siinä voi sitten ilmetä toisenlaisia uusia laatuja. Tämä ei tietenkään tarkoita täyttä indeterminismia, koska jokaisen asiantilän rakenne (olioiden ominaisuudet ja suhteet toisiinsa) rajaa ne mahdollisuudet, joita siinä voi toteutua. Mutta tiettyjen mahdollisuuksien toteutuminen muuttaa tilanteen rakennetta ja avaa uusia mahdollisuuksia sekä sulkee vanhoja.

Näin maailman tapahtumien determinaaation perusluonne näyttäisi enemmän historialliselta kuin luonnontieteellis-kausaaliselta. Nyt tämän mahdollisen determinismin purkamisen jälkeen tarvitaan vielä toinen askel, nimittäin toiminnan omistajuuden mahdollisuus, jotta teot eivät jäisi vain maailman asiantilän tarjoamien mahdollisuuksien puitteissa tapahtuviksi (todennäköisiksi) sattumiksi. Tähänkin uusi ominaisuuden käsitteemme antaa välineet. Itse asiassa nyt jokainen olio on itse osaltaan ”vastuussa” siitä, mitä sille ja sen ympäristölle tapahtuu, koska kaikki ilmentymät, joihin se osallistuu, riippuvat aina osittain sen omista dispositioista. Jos olioon kohdistuu jokin ulkoinen vaikutus, niin tämän vaikutuksen seuraukset sekä oliolle itselleen että tuolle vaikutuksen toisena osapuolena olevalle riippuvat aina olion omista, sillä jo olemassa olevista dispositioista. Voidaan sanoa, että se ikään kuin tulkitsee kaikki vaikutukset omista lähtökohdistaan käsin. Tämän osallisuuden ja omistajuuden lisäksi tarvitaan vielä toinen puoli eli spontaanin autonomian mahdollisuus. Tämä toteutuu siten, että olion, erityisesti monimutkaisen olion, voidaan ajatella pystyvän oma-aloitteisesti muuttamaan sisäistä kompositionaalista rakennettaan ja näin ilmentämään uusia laatuja ja olemaan uusilla tavoilla vuorovaikutuksessa toisten olioiden kanssa. Erityisesti elävien olentojen itsesäilytyspyrkimys voidaan ymmärtää tällaisena sisäisen rakenteen jatkuvana uudelleen järjestelyä (Bruya 2010).

Riittääkö vapaus?

Nyt voimme siis turvallisesti ajatella, että toiminnan vapautta voi olla olemassa siinä vahvassa mielessä, että teon subjekti olisi voinut toimia toisinkin ja että tekoa voidaan pitää riittävässä määrin juuri tämän subjektin tekona. Itse asiassa alkoikin jo näyttää, että tämä vapaus ainakin jossakin määrin pätee kaikkiin eläviin olentoihin. Mutta nyt tietysti herää aiheellinen epäily, että onko tällä mitään tekemistä moraalisen vastuullisuuden kanssa, koska emmehän pidä kaikkia elollisia olentoja moraalisesti vastuullisena toiminnastaan. Näyttää siis siltä, että moraaliseen vastuullisuuteen - nimenomaan moderniin moraaliseen vastuullisuuteen erotuksena arkaaisemmista vastuun muodoista - vaaditaan joitain muutakin toiminnan vapauden lisäksi.

Sama ongelma piilee pedagogisen paradoksin ajatuksessa: Jos jokainen kasvatettava on joka tapauksessa jo vapaa, niin mitä voi tarkoittaa vapaaksi kasvattaminen? Moraalinen vastuullisuus ilmeisesti edellyttää kasvatusta, koska emme eläimien ja kasvien lisäksi pidä myöskään lapsia (täysin) moraalisesti vastuullisina. Ainoastaan ”normaalit” aikuiset ovat moraalisesti vastuullisia ja hekin vain teoistaan, jotka ovat tapahtuneet jokseenkin ”normaaleissa” olosuhteissa. Tekoon liittyvää moraalista vastuullisuutta voivat rajoittaa vapautta vähentävät pakkotekijät, kuten resurssien rajallisuus, uhkatilanne, hypnoosi, tajuntaan ja toimintaa vaikuttavat aineet ym. mutta myös sellaiset seikat kuten ymmärrys toimintatilanteesta, tieto teon todennäköisistä seurauksista, kyky eläytyä teon kohteen asemaan ja tunteisiin ym. Nämä jälkimmäiset tekijät ovat sen tyyppisiä, että niiden voidaan ajatella olevan jossain määrin riippuvaisia myös kasvatuksesta.

Mutta kun puhutaan moraaliseen vastuullisuuteen kasvattamisesta, niin tarkoitetaanko sillä sitä, mistä tässä edellä on lähinnä analyttisen filosofian keskusteluja seuraillen puhuttu?

Käytännöllisissä yhteyksissä arkikeskusteluissa ja myös esim. tässä kirjassa asetetaan vastakohtiksi vastuullinen toiminta ja vastuuton toiminta niin, että ne molemmat tarkoittavat moraalisesti vastuullista toimintaa edellä keskustellussa mielessä, eli toimintaa, josta sen toimijaa pidetään moraalisesti vastuullisena – eli tilivelvollisena: moitittavana tai kiitettävänä. Tuossa käytännöllisessä mielessä vastuuttomaksi sanotaan lähinnä sellaista moraalisesti vastuullista toimintaa, jonka perusteella sen toimija ansaitsee tulla moitittavaksi ja vastaavasti vastuulliseksi sanotaan sellaista toimintaa, jonka perusteella ansaitsee kiitosta.

Meillä on siis nyt kaksi erilaista moraalisen vastuullisuuden käsitettä, joista jälkimmäistä, juuri esille otettua voitaisiin kutsua normatiiviseksi tai preskriptiiviseksi ja edellistä vastaavasta neutraaliksi tai deskriptiiviseksi. Käsitteiden suhde toisiinsa näyttäisi olevan sellainen, että preskriptiivinen on deskriptiivisen erityistapaus seuraavalla tavalla: On olemassa moraalisesti vastuullisten tekojen joukko, joka on kaikkien tekojen osajoukko. Tämä joukko jakautuu ainakin kahteen erilliseen osajoukkoon, joista yksi on hyvät eli kiitosta ansaitsevat moraalisesti vastuulliset teot. Muita tekoja voivat olla pahat, eli moitetta ansaitsevat teot ja normatiivisesti neutraalit, eli ei hyvät eivätkä pahat teot. Kun puhutaan moraalista vastuullisuudesta kasvatuksen päämääränä, niin luultavasti silloin ajatellaan tavoiteltavaksi nimenomaan hyviä moraalisesti vastuullisia tekoja.

Miksi vapautta ja moraalista vastuullisuutta tarvitaan?

Jos maailman tapahtumat olisivat determinismin mukaisesti ehdottoman (tai satunnaisen) määrättyneitä, ei toiminnan vapautta ja moraalista vastuullisuutta olisi olemassa eikä niitä

kannattaisi myöskään kaivata eikä tavoitella. Mutta jos ne ovat mahdollisia, niin herää kysymys miksi ja mihin niitä tarvitaan. Voimme lähteä liikkeelle ajatuskokeesta, että eläisimme hyvin indeterministissä maailmassa, sellaisessa vapauden paratiisissa, jossa ihmisten toiminta olisi täysin ennalta määrittämätöntä ja siten myös ennalta arvaamatonta. Kuka hyvänsä voisi missä hyvänsä tilanteessa tehdä mitä hyvänsä - ja paitsi että voisi tehdä niin myös tekisi. Voimme kuvitella, että hyvin pian alkaisimme tuollaisessa ympäristössä kaivata ennustettavuutta, sitä että ihmiset luotettavasti toimisivat aina tietyllä tavalla tietynlaisessa tilanteessa.

Juuri tätä kaaoksen hallinnan tarvetta voimme ajatella arkaaisen vastuun mekanismien palvelevan. Sen avulla saadaan ihmiset mahdollisimman usein ja yleisesti toimimaan ennakoitavalla ja toivon mukaan kaikkien tai ainakin joidenkin mielestä hyvällä ja oikealla tavalla. Tästä näkökulmasta kaikkein parasta olisi, jos voitaisiin luoda niin totalitaarinen vastuujärjestelmä, että ihmisillä ei lopulta olisi muuta mahdollisuutta eikä vapautta kuin toimia aina vain oikealla tavalla. Jos voisimme yksiselitteisesti määritellä, mikä tai mitkä olisivat oikeat tavat kullekin ihmiselle toimia kaikissa eri tilanteissa, olisi täysin järkevää ja johdonmukaista pyrkiä kokonaan eroon vapaudesta ja luoda sen tilalle mahdollisimman tehokkaasti toimintoja determinoiva sääntö- ja ohjejärjestelmä. Jos silti vielä kävisi niin, että vapaus pulpahtelisi esille sääntöjen rikkomuksina, niin sitä voisi yrittää karsia ja ehkäistä vastuujärjestelmällä, jossa rikkomuksia seuraisi aina sopiva rangaistus. Jos näin saisimme aikaan sen, että pahat ja huonot teot häviäisivät ja kaikki tekisivät vain hyviä tekoja ja niiden seurauksena kaikki olisivat jatkuvasti yhä onnellisempia, niin olisiko meillä syytä kaivata vapautta? Monet varmaan silti elättelisivät romanttisia kuvauksia ihmisen sisäsyntyisestä vapauden kaihosta ja sen luovuttamattomuudesta, mutta olisiko siinä kysymys muusta kuin perusteettomasta nostalgiasta?

Onneksi voin olettaa, että minun ei tarvitse tuohon ongelmaan vastata, koska uskon tuon ajatuskokeen kaatuvan jo siihen, että ei olisi edes periaatteessa mahdollista luoda tuota tarvittavaa yksiselitteistä kuvausta edes siitä, mihin ihmisen pitäisi pyrkiä yleisellä tasolla saatikka seikkaperäistä normistoa siitä, miten tuota tai noita tavoitteita pitäisi tavoitella kaikissa mahdollisissa toimintatilanteissa. Juuri tämän takia tarvitaan väistämättä toiminnan vapautteen perustuvaa modernia moraalista vastuullisuutta, koska ihminen joutuu usein tai jopa jatkuvasti ratkaisemaan ”miten minun tulisi toimia?” -ongelmia itsenäisesti ilman, että voisi nojautua olemassa oleviin normeihin, siinä tilanteessa toimiviin ohjeisiin tai edes valmiiseen pysyvään arvojärjestelmään. Tätä vapauden tarvetta kuvataan nykyään usein siten, että paras - tai edes hyvä - toimintatapa usein on sellainen, että se vaatii luovuutta.

Erityisesti kasvatuksessa tämä ongelma kärjistyy, koska emme voi tietää minkälaiseen toimintaan ja säännöstään meidän kannattaisi lapsiamme pakottaa, koska maailma tuntuu muuttuvan yhä nopeammin, ja me nyt ja tulevat sukupolvet sitten voivat olla hyvinkin eri mieltä siitä, mikä on oikein. Näin ollen kasvatuksen tehtäväksi jää tiettyjen sääntöjen ja toimintatapojen juurruttamisen sijasta tai ainakin sen lisäksi yrittää tuottaa moraalista vastuullisuutta ja mielellään preskriptiivisesti hyvää moraalista vastuullisuutta. Tällöin ei ole enää kyse suoraan teoista ja niiden ominaisuuksista, vaan kasvatettavien kyvystä (hyvään) moraaliseen vastuullisuuteen, eli mm. moraaliset seuraukset ja vaihtoehdot huomioon ottavaan vapaaseen toimintaan.

Miten moraaliseen vastuullisuuteen kasvattaminen voi tapahtua?

Ongelmana tässä ei oikeastaan ole enempää eikä vähempää kuin pedagogisen paradoksin ratkaiseminen. Ei pidä edes toivoa, että tuohon kysymykseen voisi saada tyhjentävää ja yleispätevää vastausta, mutta ongelman käsitteellistä rakennetta voidaan ehkä vähän selventää. Käytän seuraavassa hyväksi Greimasin semioottisessa teoriassa toimintaan liittyvää kompetenssin käsitettä (Pikkarainen 2010). Sillä tarkoitetaan toiminnan subjektin ominaisuutta, jonka perusteella se toimii, kuten toimii. Voimme suhteuttaa sen edellä käsiteltyyn dispositioon, siten että molemmat ovat sinänsä täysin piilossa olevia asioita, jotka voivat sopivassa tilanteessa ilmentyä laatuina tai toimintana.

Kompetenssi voidaan ajatella elävälle olenolle tyypilliseksi monimutkaiseksi dispositionaaliseksi kokonaisuudeksi. Kun kasvatuksessa pyritään vaikuttamaan kasvatettavaan niin, että se näkyisi hänen tulevassa toiminnassaan, voidaan tämän ymmärtää tapahtuvan vain kompetensseihin vaikuttamisen kautta. Kompetenssit muuttuvat ensisijaisesti vain subjektin oman toiminnan yhteydessä, ikään kuin sen sivuvaikutuksena. Aina kun joku toimii, hänen kompetenssinsa samalla muuttuvat ja hän oppii. Eli ihmiselle - samoin kuin eläimelle, mikä on yleensä helpompi ymmärtää - voidaan opettaa mitään vain saamalla hänet toimimaan jollakin tavalla. Se mitä hän oppii, riippuu - usein vaikeasti ennakoitavalla tavalla - siitä, mitä hän tekee.

Tästä seuraa opettamisen kolme perusongelmaa: 1) tietää, mitä kompetensseja oppilaalla on ja mitä puuttuu; 2) saada hänet tekemään jotain tiettyä, mitä hän osaa tehdä ja minkä tekemisessä hänelle kehittyisi haluttu puuttuva kompetenssi; ja 3) lopuksi tietää milloin ja missä määrin tavoite on saavutettu (vai täytyykö aloittaa alusta eri tavoin). Kun puhutaan esim. kouluopetuksesta, ajatellaan kehitettävät kompetenssit yleensä sellaisiksi taidoiksi ja tiedoiksi kuten: osata kertotaulu, tuntea historiaa, kirjoittaa vieraalla kielellä tms. Tällaista tiettyyn toimintaan tai tekoon liittyvää tai sille

periaatteellisen perustan luovaa kompetenssia, jota Greimas kutsuu semanttiseksi, on ilmeisen virheellistä ajatella koskaan esiintyvän sellaisenaan, vaan siihen aina kytkeytyy ns. modaaliset kompetenssit, joita tunnetuissa kielissä esitetään modaalisten apuverbien avulla (Greimas 1987, 187–). Näitä modaalisia kompetensseja voidaan luokitella neljä kappaletta seuraavasti:

1. haluaminen
2. voiminen
3. tietäminen
4. täytyminen

Kaikkeen toimintaan aina liittyy paitsi sen kyseisen tekemisen semanttinen kompetenssi, myös se, että toimija haluaa tai ei halua tehdä, hän voi tai ei voi tehdä, hän tietää tai ei tiedä miten tehdä ja lopuksi hänen täytyy tai ei täydy tehdä. Kaikki nämä ovat subjektin sisäisiä ”kykyjä” tai dispositioita, jotka kehittyvät toiminnan kuluessa ja joiden ilmeneminen riippuu kulloisestakin ympäristöstä. Voimme olettaa, että haluaminen on aina ehdoton edellytys koko toiminnan ilmenemiselle. Eli jotta joku tekisi jotain, hänen täytyy ainakin jossain määrin tai jollakin tavalla haluta tehdä sitä.

Toiseksi vaikka hän haluaisi jossakin tilanteessa tehdä jotain, hän ei välttämättä voi, jos esim. oikeanlaisia resursseja ei ole paikalla. Kolmanneksi voimme ajatella, että toimija oppii tietämään, miten missäkin eri tilanteessa hänen haluamansa teon voi toteuttaa. Lopulta hän oppii, että olosuhteiden tai lähimmäisten takia hänen täytyy tehdä jokin asia jollakin tietyllä tavalla. Se taas, että hänen täytyy jossakin tilanteessa tehdä teko A, vaikka hän muuten haluaisi tehdä teon B, saattaa muotoilla hänen halujaan uudella tavalla. Edellä käsitellyn analyttisen filosofian keskusteluiden yksi ongelma on, että siellä yleensä puhutaan vain tekojen haluamisesta. Vaikka siinä usein käytetään termiä ”will”, niin silti ei tehdä mitään systemaattista eroa halun ja tahdon välillä, toisin kuin esim. suomalaisessa ja saksalaisessa perinteessä.

Voimmekin sanoa, että heikoimmillaan tai yksinkertaisimmillaan joku teko toteutuu pelkän halun (ja semanttisen kompetenssin) perusteella, mutta kun toimijalla on hyvin kehittynyt kokonaisvaltainen modaalinen kompetenssi haluta ja voida tehdä se, mistä hän tietää, että se täytyy tehdä, voidaan puhua tahdosta ja tahdon voimasta. Juuri tämä luja siveellinen tahto, joka edellyttää lujaa siveellistä luonnetta, oli Herbartilaisen pedagogiikan tavoitteena (Siljander 2001). Vaikka siis toimintaan liittyy aina vapaus, vapautena haluta, sitä mitä haluaa, niin se järkevä vapaus, josta pedagogisessa paradoksissa puhutaan, on nimenomaan tätä tässä tarkoitettua tahdon vapautta, joka

taas kehittyä toisaalta yksilön ja toisaalta yhteiskunnan (yhteisön, kulttuurin, ympäristön) välisten jännitteiden aiheuttamien pakkojen kautta.

Lopuksi

Mitä tästä voidaan oppia kasvatuksen kannalta? Ensiksi tietysti sen, ettei mitään pedagogista eikä muutakaan käytännöllistä viisasten kiveä voi olla olemassa, vaan toimimme aina epävarmassa tilanteessa ja tähtäämme vielä epävarmempaan tulevaisuuteen. Toiseksi ehkä sen, ettei ole olemassa sinänsä hyviä tai huonoja tekoja, vaan niiden preskriptiivinen arvo riippuu aina tilanteesta ja näkökulmasta. Kolmanneksi sen, että olemme tuomittuja jatkuvaan eettiseen ja pedagogiseen reflektioon ja toistuviin epäonnistumisiin. Neljänneksi voimme nähdä, että kasvatusta moraalisesta vastuullisuudesta, joka on kasvatuksen tärkein tai jopa ainoa tehtävä, tapahtuu ainoastaan semanttisiin kompetensseihin liittyvien modaalisten kompetenssien käsittelyn kautta.

Tämä viimeksi käsitelty kohta tarkoittaa sitä, että vastuu- tai moraalikasvatusta ei kannata ajatella ensisijaisesti miksi omaksi sisältöalueekseen tai oppiaineekseen. Sen sijaan moraalisen ja vastuunäkökulman tulisi sisältyä kaikkien muiden oppiaineiden ja sisältöjen opetukseen. Tietysti yleisiä eettisiä periaatteita ja kysymyksiä voi ja tulee reflektoida myös erillään esim. omilla oppitunneillaan, mutta jos vastuu- ja moraalikasvatusta jää vain niiden varaan, eikä modaalisia kompetensseja kehitetä semanttisten yhteydessä, niin sillä ei todennäköisesti ole mitään vaikutusta kasvatettavien tulevaan toimintaan. Heidän tuleva toimintansa ei silloin perustu vahvaan moraaliseen ja vastuulliseen tahtoon, vaan itsekkääseen, satunnaiseen tai ulkoisesti määräytyvään haluun - vaikka he periaatteessa ajattelisivat moraalista ja vastuusta mitä hyvänsä.

Lähteet

- Benner, D. 1996. *Allgemeine pädagogik: Eine systematisch-problemgeschichtliche Einführung in die Grundstruktur pädagogischen Denkens und Handelns* (3. Aufl ed.). Weinheim: Juventa.
- Bruya, B. J. 2010. The rehabilitation of spontaneity: A new approach in philosophy of action. *Philosophy East & West*, 60(2), 207–250.
- Buber, M., 1993. *Minä ja sinä*. Porvoo: WSOY.
- Clarke, R., & Capes, J. 2013. Incompatibilist (nondeterministic) theories of free will. In Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Spring 2013 ed.,)
- Fischer, J. M. 2006. *My way: Essays on moral responsibility*. New York: Oxford University Press.
- Greimas, A. J. 1987. *On meaning: Selected writings in semiotic theory*. London: Pinter.
- Grim, P. 2007. Free will in context: A contemporary philosophical perspective. *Behavioral Sciences & the Law*, 25(2), 183–201. doi:10.1002/bsl.747

- Heil, J. 2013. *Philosophy of mind: A contemporary introduction* (3rd ed. ed.). New York: Routledge.
- Hobbes, T. (1651 / 2009). *Leviathan* (The Project Gutenberg EBook ed.) Project Gutenberg. Retrieved from www.gutenberg.org/ebooks/3207
- Hofer, C. 2010. Causal determinism. In Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Spring 2010 ed.,)
- van Inwagen, P. 2000. The eighth philosophical perspectives lecture: Free will remains a mystery. *Philosophical Perspectives*, 14, 1.
- Kant, I. 1992. *Kant on education [Ueber Pädagogik]* (A. Churton Trans.). Bristol: Thoemmes Press.
- Kivelä, A. 2002. Kantin pedagoginen paradoksi. *Nuorisotutkimus*, 20 (2), 45–60.
- Koistinen, O. 1997. Mitä on valinnan vapaus? In J. Räikkä (Ed.), *Filosofia: Käsitteellisen ajattelun perusteita* (39–60). Kuopio: Puijo.
- Koskela, J. 2012. Discontinuity as theoretical foundation to pedagogy: Existential phenomenology in Otto Friedrich Bollnow's philosophy of education. Oulu: University of Oulu.
- Martin, C. B. 1993. The need for ontology: Some choices. *Philosophy*, 68(266), 505–522. doi:10.1017/S0031819100041863
- Martin, C. B. 2002. Properties and dispositions. In D. M. Armstrong, C. B. Martin, U. T. Place & T. Crane (Eds.), *Dispositions: A debate* (pp. 71–87). London: Routledge.
- Martin, C. B. 2008. *The mind in nature*. Oxford: Clarendon Press.
- Martin, C. B., & Heil, J. 1999. The ontological turn. *Midwest Studies in Philosophy*, 23(1), 34.
- McKenna, M. 2009. Compatibilism. In Edward N. Zalta (Ed.), *The stanford encyclopedia of philosophy* (Winter 2009 ed.,) Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/compatibilism/>
- Mäki, M., & Väyrynen, K. 2000. *Johdatus filosofiseen ajatteluun*. Oulu: Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta, historian laitos.
- Nordtug, B. 2013. The welcoming of Levinas in the philosophy of education – at the cost of the other? *Theory and Research in Education*, 11(3), 250–268. doi:10.1177/1477878513498174
- Pereboom, D. 2001. *Living without free will*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perusopetuslaki, 1998. Retrieved from FINLEX® - Ajantasainen lainsäädäntö: 21.8.1998/628. Retrieved from <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Pikkarainen, E. 2010. The semiotics of education: A new vision in an old landscape. *Educational Philosophy and Theory*, 43(10), 1135–1144. doi:10.1111/j.1469-5812.2009.00632.x
- Pikkarainen, E. 2013. From the ontology of interaction to the semiotics of education. In K. Tirri, & E. Kuusisto (Eds.), *Interaction in educational domains* (pp. 51–62). Rotterdam: Sense.
- Shabo, S. 2011. Why free will remains a mystery. *Pacific Philosophical Quarterly*, 92(1), 105–125. doi:10.1111/j.1468-0114.2010.01388.x
- Siljander, P. 2001. Johan Friedrich Herbart kasvatusteoreettikona: Hallinta, kasvattava opetus ja kuri. In R. Huhmarniemi, S. Skinnari & J. Tähtinen (Eds.), *Platonista transmodernismiin: Juonteita ihmisyyteen, ihmiseksi kasvamiseen, oppimiseen, kasvatukseen ja opetukseen* (pp. 277–294). Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Siljander, P. 2002. *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen*. Otava: Helsinki.
- Tapani, J., & Tolvanen, M. 2008. *Rikosoikeuden yleinen osa: Vastuuoppi*. Helsinki: Talentum.
- Westermarck, E. 1933. *Moraalin synty ja kehitys 1: Siveelliset yleiskäsitteet [The Origin and Development of the Moral Ideas]* (E. Olsoni Trans.). Porvoo: WSOY.